

(Five Laws of Library Science and User Empowerment)

રૂપરેખા

- 7.0 હેતુઓ
- 7.1 પ્રસ્તાવના
- 7.2 ગ્રંથાલયના વિજ્ઞાનના પાંચ સિદ્ધાંતો અને ઉપભોક્તા સશક્તિકરણ
- 7.2.1 ઉપભોક્તા સશક્તિકરણ
- 7.2.2 પ્રથમ સિદ્ધાંત - પુસ્તકો ઉપયોગ માટે છે
- 7.2.3 બીજો સિદ્ધાંત - દરેક વાચકને તેનું પુસ્તક મળવું જોઈએ
- 7.2.4 ત્રીજો સિદ્ધાંત - દરેક પુસ્તકને તેનો વાચક મળવો જોઈએ
- 7.2.5 ચોથો સિદ્ધાંત - વાચકનો સમય બચાવવો
- 7.2.6 પાંચમો સિદ્ધાંત - ગ્રંથાલય એ એક વર્ધનશીલ સંસ્થા છે.
- 7.3 સારાંશ
- 7.4 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના ઉત્તરો
- 7.5 બહુવિકલ્પીય પ્રશ્નો
- 7.6 ચાવીરૂપ શબ્દો
- 7.7 સંદર્ભ અને વિશેષ વાંચન

7.0 હેતુઓ (Objective)

ગ્રંથાલયમાં વાચક હશે તો ગ્રંથાલય રહેશે. ઉપભોક્તા હશે તો ગ્રંથાલય હશે. ડૉ. એસ.આર. રંગનાથન આ વાતને સારી રીતે સમજતા હતા અને તેને ધ્યાનમાં રાખીને તેમને ગ્રંથાલયની બધી જ પ્રવૃત્તિઓ ઉપભોક્તા કેન્દ્રિત જ હોવી જોઈએ તેમ જણાવ્યું છે. વિશેષ ભાષામાં કહીએ તો ગ્રંથાલયના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો એ ઉપભોક્તાના સશક્ત કર્યા છે. ઉપભોક્તા સશક્તિકરણ એ આ પાંચ સિદ્ધાંતોનું પરિણામ છે.

આ યુનિટના અભ્યાસ પરથી તમે સમજશો.

1. ઉપભોક્તા સશક્તિકરણમાં ગ્રંથાલય વિજ્ઞાન પાંચ સૂત્રોનો ફાળો.
2. રંગનાથને આપેલા સિદ્ધાંતો અને ઉપભોક્તા સશક્તિકરણના વિવિધ આયામો
3. ગ્રંથાલયનો સમય, સ્થળ, સામગ્રી અને ઉપભોક્તા
4. રંગનાથનના સિદ્ધાંતો, ઉપભોક્તા સશક્તિકરણ અને તેના માર્ગમાં આવનારા પડકારો.

7.1 પ્રસ્તાવના (Introduction)

સમાજના વિકાસમાં ગ્રંથાલય એ એક મુખ્ય સાધન બન્યું છે. ગ્રંથાલય સામાજિક, આર્થિક, સાંસ્કૃતિક અને રાજકીય પરિવર્તનનું સાધન બન્યું છે. કોઈ શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિ તેના ગ્રંથાલય અને ગ્રંથાલયની અસરકારક સેવાઓ વગર સારી રીતે નહિ ચાલી શકે.

ગ્રંથાલય તેના વાચકો / ઉપભોક્તાઓને શિક્ષણ, સંશોધન માટેની જરૂરી વાંચન અને તેને સહાયક બીજી સામગ્રી અને સેવાઓ પૂરી પાડે છે. ઉપભોક્તાઓને તેમના રચનાત્મક વિકાસ માટે ગ્રંથાલય તેમને સંસાધનો પુરા પાડે છે.

ગ્રંથાલયોનો આ વિકાસ, ખ્યાલ, ઉપભોક્તાલક્ષી ગ્રંથાલય સેવાઓનો આ માહોલ જે અત્યારે જોવા મળે છે તે 20મી સદીમાં એટલે કે રંગનાથનના સમય પહલાં જોવા મળતો નહોતો. એવું કહેવામાં આવે છે કે રંગનાથનના આ પાંચ સિદ્ધાંતો એ ગ્રંથાલયના કાર્યોને, ગ્રંથાલય સેવાઓને સૌ પ્રથમ વૈજ્ઞાનિક સ્વરૂપ આપ્યું છે.

ડૉ.એસ.આર.રંગનાથને ગ્રંથાલય સેવાઓને ઉપભોક્તા કેન્દ્રિત કરી. ઉપભોક્તા લક્ષી સેવાકીય દૃષ્ટિકોણ વિકસિત કર્યો. ગ્રંથાલયના કાર્યોથી લઈને બધી જ પ્રવૃત્તિઓમાં વાચકને, ઉપભોક્તાના મુખ્ય માન્યો. ગ્રંથાલય સ્થળ હોય, ભવન હોય, ગ્રંથાલયની સામગ્રી વસાવવાની હોય, ગ્રંથાલયનું બજેટ હોય કે ગ્રંથાલયનું વિસ્તરણ કરવાનું હોય, ગ્રંથાલયનું ભવિષ્ય જોવાનું હોય આ બધામાં મુખ્ય કેન્દ્રિત બિંદુ તેનો ઉપભોક્તા છે તે વિચાર, ખ્યાલ તેમને ગ્રંથાલયના વિજ્ઞાનના આ મૂળભૂત સિદ્ધાંતો દ્વારા પ્રચલિત કર્યું. આ સિદ્ધાંતો દ્વારા તેમને ગ્રંથાલયની વાંચન સામગ્રી ઉપયોગ માટે જ છે, ગ્રંથાલયના વાચકને (ઉપભોક્તાને) તેની સામગ્રી મળવી જ જોઈએ, ઉપભોક્તાનો સમય જ બગડવો જોઈએ. આ બધા ઉપભોક્તાલક્ષી વિચારો વ્યક્ત કરીને તેમને ઉપભોક્તાના ખૂબ સશક્ત બનાવ્યા. ઉપભોક્તાના સતત અવગત કરવો, ઉપભોક્તાના માહિતગાર કરો અને આ રીતે ઉપભોક્તાને સશક્ત કરો. આ તેમના મુખ્ય વિચારો આ મૂળભૂત સૂત્રો દ્વારા વ્યક્ત થાય છે.

7.2 ગ્રંથાલયના વિજ્ઞાનના પાંચ સિદ્ધાંતો અને ઉપભોક્તા સશક્તિકરણ

7.2.1 ઉપભોક્તા સશક્તિકરણ

ઉપભોક્તા એ ગ્રંથાલયનો મુખ્ય આધાર છે. ગ્રંથાલયો ઊભા જ ઉપભોક્તાઓ માટે ઉપભોક્તાઓની જરૂરિયાતો પૂરી પાડવા માટે કરવામાં આવે છે. ગ્રંથાલયની બધી જ સેવાઓ ઉપભોક્તા લક્ષી હોય છે.

આ મૂળભૂત જરૂરિયાતોને ધ્યાનમાં રાખીને રંગનાથને ગ્રંથાલયન વિજ્ઞાનના પાંચ સિદ્ધાંતો આપ્યા છે. તેમણે ફક્ત એ પાંચ સિદ્ધાંતો દ્વારા ગ્રંથાલયની કાર્ય પ્રણાલી જ નથી સૂચવી પણ ગ્રંથાલયના વાચકોને સશક્તિબળ પૂરું પાડ્યું છે. વાચકોને જાગૃત કર્યા છે કે આ તમારા હક્કો છે. તેમને સામગ્રી મળવી જ જોઈએ. ગ્રંથાલયમાં રહેલી

સામગ્રી ઉપયોગ માટે છે. તમારો સમય બચાવવો જોઈએ જેવી રીતે લોકશાહી કાર્ય પદ્ધતિમાં દરેક નાગરિકના મૂળભૂત અધિકારો કે ઉપભોક્તા અધિકારો કે માહિતી અધિકારો દ્વારા સશક્તિકરણ થયું છે. તેવી રીતે રંગનાથનના આ પાંચ સિદ્ધાંતો દ્વારા ઉપભોક્તા સશક્તિકરણ થયું છે.

ઉપભોક્તાઓને જાગૃત કર્યા છે કે ગ્રંથાલય હોવું એ તમારો હક્ક છે. દેશના દરેક નાગરિકને તેના નજીકના વિસ્તારમાં ગ્રંથાલય સેવા મળવી જોઈએ અને આના આધારે જ દરેક રાજ્યે ગ્રંથાલય ધારો પસાર કરવો પડ્યો છે અને આ ધારા પ્રમાણે સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોની સ્થાપના ગામે ગામે, તાલુકા સ્તરે, જિલ્લા સ્તરે અને બ્લોક સ્તરે કરવામાં આવી છે. આ પરિવર્તનનું કામ કોને કર્યું તો રંગનાથનના પાંચ સિદ્ધાંતોએ, રંગનાથને આ પરિવર્તનનું કામ કર્યું. રંગનાથને તેના ઉપભોક્તાઓને શક્તિ આપી, હક્કો આપ્યા કે ગ્રંથાલયો તમારા માટે છે અને એ પ્રમાણે ગ્રંથાલય વ્યાવસાયિકોને તાલીમ આપી કે આ પાંચ સિદ્ધાંતોને ચરિતાર્થ માટે તમારે આવી સેવાઓ આપવાની અને આ બધી બાબતોનું ધ્યાન રાખવાનું છે.

વેલ્યુ એડેડ સેવાઓ અને ઉપભોક્તા સંતોષ એ 21મી સદીના ગ્રંથાલયના મુખ્ય સંકેત શબ્દો (Key Word) ઘણાં છે. 21મી સદીના ગ્રંથાલયોએ ફક્ત પુસ્તકો આપવા પૂરતા મર્યાદિત નથી. સમયને અનુરૂપ સમયની માંગ પ્રમાણે ગ્રંથાલયના ઉપભોક્તાને બધા જ પ્રકારની જરૂરિયાત પૂરી પાડવી એ 21મી સદીના ગ્રંથાલયોની માંગ છે. રંગનાથનના પાંચ સિદ્ધાંતો વાચકોની આ માંગને પૂરી પાડવા માટે જ છે. રંગનાથનના આ પાંચ સિદ્ધાંતો ગ્રંથાલયની સેવાઓને વાચકની જરૂરિયાતના સંદર્ભમાં જોવાનું છે. ગ્રંથાલયની સામગ્રી, વાચકલક્ષી હોવી જોઈએ એવું રંગનાથનનું આ સૂત્ર સૂચવે છે.

7.2.2 પ્રથમ સિદ્ધાંત (સૂત્ર) - પુસ્તકો ઉપયોગ માટે છે

ગ્રંથાલય વિજ્ઞાનનો પ્રથમ સિદ્ધાંત “બુક્સ આર ફોર યુઝ” પુસ્તકો ઉપયોગ માટે છે એ સૂત્ર ખાસ કરીને ગ્રંથાલયના ઉપયોગ ઉપર ભાર મૂકે છે. રંગનાથન આ સૂત્ર દ્વારા એ કહેવા માંગે છે કે જો ગ્રંથાલય હોય તો પછી તેનો ઉપયોગ કઈ રીતે થાય તે ખાસ જોવું રહ્યું કેમ કે ગ્રંથાલયનો ઉદ્દેશ જ ઉપભોગ છે. જ્યાં સુધી ગ્રંથાલયમાં વધારે ને વધારે ઉપભોક્તાઓ ન આવે અને તેનો ઉપયોગ ન થાય ત્યાં સુધી તેનો કોઈ જ મતલબ નથી.

આમ ઉપયોગ ઉપર ભાર આપતું આ સૂત્ર ઉપભોક્તા તરફ લઈ જાય છે. તેમને આ સૂત્રના વિશેષ અમલીકરણ માટે વિવિધ માર્ગો સૂચવ્યા છે. રંગનાથન જણાવે છે કે ગ્રંથાલયમાં પુસ્તકો ઉપયોગ માટે છે, આ સૂત્ર ત્યારે ચરિતાર્થ થાય જ્યારે ગ્રંથાલયનો ઉપયોગ વધે, તેને ઉપયોગને વધારવા ઉપરના બધા જ પરિબલો ઉપર પૂરતું ધ્યાન આપવામાં આવે, એવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવે ત્યારે પુસ્તકો ઉપયોગ માટે છે, તે સૂત્ર ચરિતાર્થ થાય. રંગનાથનના જણાવ્યા પ્રમાણે ગ્રંથાલય સ્થળ, ગ્રંથાલયનો સમય, ગ્રંથાલય ભવન, રાચરચીલું અને ગ્રંથાલય કર્મચારીઓ આ બાબતો ઉપર ખૂબ

ધ્યાન આપવાથી જ આ સૂત્રનો પૂરેપૂરો અમલ કરી શકાય છે, વિસ્તૃત રીતે જોઈએ તો;

ઉપર સૂચવેલી બધી જ વ્યવસ્થા ગ્રંથાલયને ઉપયોગ માટે છે. ગ્રંથાલયનો સમય એવો રાખો કે જે ઉપભોક્તાના અનુકૂળ હોય, ગ્રંથાલયનું સ્થળ, ગ્રંથાલયનું રાચરચીલું આ બધું ઉપભોક્તાની જરૂરિયાતો, સગવડતાને ધ્યાનમાં રાખીને વસાવવું જોઈએ.

7.2.3 બીજો સિદ્ધાંત (સૂત્ર) - દરેક વાચકને તેનું પુસ્તક મળવું જોઈએ

દરેક ઉપભોક્તાને તેની જોઈતી માહિતી, વાંચન સામગ્રી મળવી જ જોઈએ. દરેક ઉપભોક્તાને તેની જોઈતી માહિતી, વાંચન સામગ્રી મળવી જ જોઈએ. આ સૂત્ર ખાસ ઉપભોક્તાલક્ષી છે. ઉપભોક્તા માટે વિશેષ ધ્યાન રાખવાનું કહે છે. ઉપભોક્તાને ખાસ સશક્ત કરનારું સૂત્ર છે. ગ્રંથાલય હંમેશા ઉપભોક્તા લક્ષી, ઉપભોક્તા જરૂરિયાતો પૂરી પડે તેવું, ઉપભોક્તા રુચિ અને ઉપભોક્તાના અભ્યાસક્રમને અનુરૂપ પુસ્તકોની પસંદગી કરવી જોઈએ. જો ગ્રંથાલયમાં પુસ્તક પસંદગીની પ્રક્રિયા આ રીતે રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય રીતે સ્થાપિત કરેલા ધોરણો પ્રમાણે ગ્રંથાલયના પુસ્તકો ઉત્તમ કક્ષાના લેખકો દ્વારા પ્રકાશિત થયેલા, સારા એવા પ્રકાશકો દ્વારા પ્રકાશિત થયેલા પુસ્તકો પસંદ કરવામાં આવે. ગ્રંથાલયમાં વસાવવામાં આવે તો ગ્રંથાલયનું આ સૂત્ર દરેક વાચકને તેનું પુસ્તક એ સુચારુરૂપે ચરિતાર્થ કરી શકાય.

ઉપર સૂચવેલી બધી જ વ્યવસ્થા ઉપભોક્તાલક્ષી છે. ગ્રંથાલયનો સમય એવો રાખો કે જે ઉપભોક્તાના અનુકૂળ હોય, ગ્રંથાલયનું સ્થળ, ગ્રંથાલયનું રાચરચીલું આ બધું ઉપભોક્તાની જરૂરિયાતો, સગવડતાને ધ્યાનમાં રાખીને વસાવવું જોઈએ.

આ બધી જરૂરિયાતો પૂરી થાય તે માટે શું કરવું જોઈએ તો રંગનાથન સૂચવે છે કે દરેક ઉપભોક્તાને તેની વાચન સામગ્રી ત્યારે મળે જ્યારે એ પ્રકારની સામગ્રી ગ્રંથાલયમાં વસાવવામાં આવે, ખરીદવામાં આવે. આ માટે ગ્રંથાલયમાં વિશેષ બજેટની વ્યવસ્થા કરાવી જોઈએ તેવું રંગનાથન સૂચવે છે. અહિં સૌથી અગત્યનો ઉપભોક્તાલક્ષી ખ્યાલ રંગનાથન જણાવે છે કે ગ્રંથાલયોમાં હવે મુક્ત પ્રવેશ પદ્ધતિ હોવી જોઈએ. બંધ ગ્રંથાલયો ન હોવા જોઈએ. ઉપભોક્તા પોતે વચન સામગ્રી સુધી સીધા જ પરિચયમાં આવો જોઈએ.

અહીંયા એ પણ સમજવું જરૂરી છે કે કોઈ પણ ગ્રંથાલય બધી જ વાંચન સામગ્રી વસાવી ન શકે તો આવી સ્થિતિમાં દરેક વાચકને તેનું પુસ્તક મળવું જોઈએ. દરેક ઉપભોક્તાના તેની વાંચન સામગ્રી મળવી જ જોઈએ કઈ રીતે શક્ય બને પરંતુ રંગનાથને તેમના સિદ્ધાંતોમાં આ બાબતને પણ તેઓ સારી રીતે સમજ્યા છે.

ડૉ. એસ.આર.રંગનાથને દરેક વાચકને તેનું પુસ્તક મળવું જોઈએ. દરેક ઉપભોક્તાને તેની વાંચન સામગ્રી મળવી જોઈએ તે માટે કેટલાક રસ્તાઓ સૂચવે છે અને અહીંયા તેઓ આંતર ગ્રંથાલય આદાન પ્રદાન. ગ્રંથાલય સહકાર, ગ્રંથાલય નેટવર્ક અને આજના આધુનિક સમયમાં ડૉ. એસ.આર.રંગનાથને વિકસાવેલો તેજ ખ્યાલ

એક મોટા સ્વરૂપે વિકસિત થયો છે. જેને ગ્રંથાલય કન્સોર્શિયા કહે છે. આ રીતે પોતાના ગ્રંથાલયમાં ના હોય તેવી સામગ્રી આસપાસના બીજા ગ્રંથાલયોમાંથી લાવીને પણ પુરી પાડવી જોઈએ અને તે કેવી રીતે લાવવી તેની આખી રીત, પદ્ધતિ, વ્યવસ્થા તેમને આ સિદ્ધાંતમાં સૂચવી છે.

7.2.4 ત્રીજો સિદ્ધાંત (સૂત્ર) - દરેક પુસ્તકને તેનો વાચક મળવો જોઈએ (Every Books Its Reader)

ગ્રંથાલય વિજ્ઞાનનો ત્રીજો સિદ્ધાંત દરેક પુસ્તકને તેનો વાચક એ જોકે પ્રથમ સિદ્ધાંતને થોડોક મળતો આવે છે પણ અહીંયા તેનાથી પણ વિશેષ ગ્રંથાલયમાં રહેલા દરેક પુસ્તકને તેનો વાચક મળવો જોઈએ, ગ્રંથાલયમાં રહેલ કોઈપણ પુસ્તક વપરાયા વગર, વાચક વગર ન રહેવું જોઈએ. બીજો સિદ્ધાંત ઉપભોક્તાના દષ્ટિકોણથી વિચારે છે તો આ સિદ્ધાંત સામગ્રી દષ્ટિકોણથી વિચારે છે.

ત્રીજો સિદ્ધાંત મુક્ત પ્રવેશ (ઓપન એક્સેસ) પદ્ધતિને ખાસ સમર્થન આપે છે. ગ્રંથાલયમાં રહેલા દરેક પુસ્તક સુધી વાચકોને લઈ જવા જોઈએ, જેથી કરીને દરેક પુસ્તક ઉપર વાચકની નજર પડે/જશે અને તેને કોઈને કોઈ ઉપભોક્તા મળી રહેશે. ત્રીજા સૂત્રને સંતોષવા માટે ઓપન એક્સેસની સાથે સાથે સેલ્ફ એરેન્જમેન્ટ, વિવિધ સૂચનાઓ, નોંધો (Entries), સંદર્ભ સેવાઓ, પ્રચાર, પ્રસારણ (Extention) સેવાઓનું પણ ખૂબ જ મહત્વ ગણવામાં આવ્યું છે.

7.2.5 ચોથો સિદ્ધાંત (સૂત્ર) - વાચકનો સમય બચાવવો

આગળના ત્રણ સિદ્ધાંતોમાં આપણે જોયું કે ગ્રંથાલયમાં પુસ્તકો અને વાચકોને કેવી રીતે એકબીજાના સંસર્ગમાં લાવવા, પણ અહીંયા આ સિદ્ધાંતમાં વાચકોનો ગ્રંથાલયને લઈને ઊભા થતા કેટલાક પ્રશ્નો ઉપર પ્રકાશ પાડવામાં આવ્યો છે અને તેના સમાધાન રૂપે આ ચોથું સૂત્ર સંબોધિત કરવામાં આવ્યું છે એટલે કે આ ચોથું સૂત્ર વાચક કેન્દ્રિત (Centric) સૂત્ર છે. રંગનાથનના જણાવ્યા મુજબ મુક્ત પ્રવેશ પદ્ધતિ (ઓપનએક્સેસ), સેલ્ફ એરેન્જમેન્ટ, સ્ટેક રમ સૂચનાઓ (દર્શકો), ગાઈડલાઈન્સ, સૂચીકરણ નોંધો, વાંગમય સૂચનાઓ, સંદર્ભ સૂચનાઓ અને આપ-લે સેવાઓ આ બધી બાબતો વાચકના સમય સાથે ખૂબ સંબંધ ધરાવે છે. તેથી વાચકનો સમય બચાવવા માટે આ બાબતોનું ધ્યાન રાખવું જરૂરી છે.

વાચકનો સમય બચાવવો (Save the time of the readers) સિદ્ધાંત. ગ્રંથાલયની વહીવટી સેવાઓના સુધારા ઉપર ખાસ ભાર મૂકે છે. ગ્રંથાલય સેવાઓના સુધારાઓ ઉપર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. ગ્રંથાલયમાં વાચક પ્રવેશ કરે ત્યારથી લઈને તે બહાર જાય ત્યાર સુધીની આખી પ્રક્રિયાઓની ખૂબ ઝીણવટપૂર્વક નોંધ નિરીક્ષણ કરવામાં આવે છે.

ઉપભોક્તાનો સમય બચાવવો. મુખ્ય પરિબલોનો જો વિસ્તારપૂર્વક જોઈએ તો તેને નીચે મુજબ વર્ગીકૃત કરીને સમજી શકાય. ગ્રંથાલય સ્થળ, મુક્ત પ્રવેશ પદ્ધતિ, વર્ગીકરણ અને સૂચિકરણ સ્ટેક રમ સૂચનાઓ, પુસ્તક આપ-લે સેવાઓ, પ્રલેખન

ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાનના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો

સેવાઓ (ડોક્યુમેન્ટેશન સર્વિસીસ), ગ્રંથાલય કર્મચારીઓ (લાયબ્રેરી સ્ટાફ), ગ્રંથાલય યાંત્રિકીકરણ (લાયબ્રેરી ઓટોમેશન). ગ્રંથાલય વ્યવસ્થા અને સેવાઓ એવી રીતે આયોજિત કરાવાઈ જોઈએ જેથી કરીને ઉપભોક્તાનો સમય બચાવી શકાય. આધુનિક ગ્રંથાલય ભવન, તાલીમ પામેલા ગ્રંથાલયના કર્મચારીઓ અને ગ્રંથાલય યાંત્રિકીકરણ, અદ્યતન તકનીકીથી સજ્જ ગ્રંથાલયના આ પરિબળોનું ધ્યાન રાખવાથી ઉપભોક્તાનો ખૂબ સમય બચાવી શકાય છે.

7.2.6 પાંચમો સિદ્ધાંત (સૂત્ર) - ગ્રંથાલય એ એક વર્ધનશીલ સંસ્થા છે.

ભવિષ્યમાં ગ્રંથાલયના ઉપભોક્તાનો વધારો થશે તેને ધ્યાનમાં લઈને ગ્રંથાલયની વ્યવસ્થા ઊભી કરાવી જોઈએ. ગ્રંથાલય ભવન, ગ્રંથાલય સામગ્રી આ બધી વ્યવસ્થા માટેનું આયોજન ગ્રંથાલયના ઉપભોક્તાઓની ભવિષ્યની જરૂરિયાતોને ધ્યાનમાં રાખીને વ્યવસ્થા ઊભી કરવી જોઈએ.

તમારી જાતે પ્રગતિ ચકાસો

નોંધ : (i) નીચે આપેલી જગ્યામાં તમારા ઉત્તર લખો.

(ii) એકમનાં અંતે આપેલા ઉત્તરો સાથે તમારા ઉત્તરને સમજાવો.

(1) ઉપભોક્તા સશક્તિકરણ અને ગ્રંથાલય વિજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો સવિસ્તાર સમજાવો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

- (2) ડૉ. એસ.આર.રંગનાથનના પાંચ સૂત્રોમાંથી કયું સૂત્ર સશક્તિકરણ ઉપર ખાસ ભાર મૂકે છે. સમજાવો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

- (3) ઉપભોક્તા સશક્તિકરણ માર્ગમાં આવતા પડકારો વિષે તમારા વિચારો જણાવો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

7.3 સારાંશ (Summary)

ઉપભોક્તા એ ગ્રંથાલયનો આધાર છે. ગ્રંથાલયની સેવાઓ ઉપભોક્તાલક્ષી હોવી જોઈએ. આ ઉપભોક્તાલક્ષી જરૂરિયાતો પૂરી પાડવા માટેના રસ્તાઓ રંગનાથનને ગ્રંથાલય વિજ્ઞાનના આ પાંચ સૂત્રોમાં સૂચવ્યા છે અને આ સિદ્ધાંતો દ્વારા ડૉ. એસ.આર.રંગનાથને ગ્રંથાલયના વાચકોને સશક્તિબળ પૂરું પાડ્યું છે. વાચકોને જાગૃત કર્યા છે કે આ તમારા હક્કો છે. તમને સામગ્રી મળવી જ જોઈએ. ગ્રંથાલયમાં રહેલી સામગ્રી ઉપયોગ માટે છે. તમારો સમય બચાવવો જોઈએ જેવી રીતે લોકશાહી કાર્ય પદ્ધતિમાં દરેક નાગરિકના મૂળભૂત અધિકારો કે ઉપભોક્તા અધિકારો કે માહિતી અધિકારો દ્વારા સશક્તિકરણ થયું છે તેવી રીતે રંગનાથનના આ પાંચ સિદ્ધાંતો દ્વારા ઉપભોક્તા સશક્તિકરણ થયું છે. ગ્રંથાલયની વ્યવસ્થાન એન સેવાઓ કેવી હોવી જોઈએ તે મૂળભૂત બાબતો આ સૂત્રો દ્વારા સૂચવી છે.

ડૉ. એસ.આર.રંગનાથનના આ સિદ્ધાંતો દ્વારા ગ્રંથાલય ઉપભોક્તા સશક્ત થયો છે. સશક્તિકરણ પૂરું પડ્યું છે. પરંતુ હવે રંગનાથને સૂચવેલા આ સિદ્ધાંતો પ્રમાણે ગ્રંથાલયો અને ગ્રંથાલય સેવાઓ પૂરી પાડવામાં ઘણા પડકારો પણ સામે આવી રહ્યા છે.

આ સૂત્રોથી આગળ જોઈએ તો રંગનાથને સૂચવેલ આ સિદ્ધાંતોના અસરકારક અમલ માટે કેટલાક પડકારો સામે છે. અપૂરતું ફંડ, ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાન શિક્ષણ, ગ્રંથાલય વિજ્ઞાનના રાષ્ટ્રીય ધોરણો, ગ્રંથાલય વિજ્ઞાન માટે રાષ્ટ્રીય કક્ષા એ વકાલત કરી શકે તેવી અસરકારક સંસ્થાઓ, વ્યક્તિઓ, કમિશન, સમિતિઓ અને ડિજિટલ ડિવાઈડ આ મુખ્ય પડકારો છે. આજના સમયમાં રંગનાથને સૂચવેલા સિદ્ધાંતોના અસરકારક અમલ માટે આ પડકારોનો સામનો કરવો રહ્યો અને તેનો અસરકારક માર્ગ શોધવો રહ્યો.

7.4 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના ઉત્તરો (Answer the Self Check Exercises)

1. ઉપભોક્તા સશક્તિકરણ અને ગ્રંથાલય વિજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો સવિસ્તાર સમજાવો.

સમાજના વિકાસમાં ગ્રંથાલય એ એક મુખ્ય સાધન બન્યું છે. ગ્રંથાલય સામાજિક, આર્થિક, સાંસકૃતિક અને રાજકીય પરિવર્તનનું સાધન બન્યું છે. કોઈ શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિ તેના ગ્રંથાલય અને ગ્રંથાલયની અસરકાર સેવાઓ વગર સારી રીતે નહિ ચાલી શકે.

ગ્રંથાલય તેના વાચકો, ઉપભોક્તાઓને શિક્ષણ, સંશોધન માટેની જરૂરી વાંચન અને તેને સહાયક બીજી સામગ્રી અને સેવાઓ પુરી પડે છે. ઉપભોક્તાઓને તેમના રચનાત્મક વિકાસ માટે ગ્રંથાલય તેમને સંસાધનો પુરા પડે છે.

ગ્રંથાલયનો આ વિકાસ, ખ્યાલ, ઉપભોક્તાલક્ષી ગ્રંથાલય સેવાઓનો આ

માહોલ જે અત્યારે જોવા મળે છે તે ૨૦મી સદીમાં એટલે કે રંગનાથનના સમય પહેલા જોવા મળતો નહોતો. એવું કહેવામાં આવે છે કે રંગનાથના આ પાંચ સિદ્ધાંતો એ ગ્રંથાલયના કાર્યોને, ગ્રંથાલય સેવાઓને સૌ પ્રથમ વૈજ્ઞાનિક સ્વરૂપ આવ્યું છે.

ડૉ. એસ આર રંગનાથને ગ્રંથાલય સેવાઓને ઉપભોક્તા કેન્દ્રિત કરી. ઉપભોક્તા લક્ષી સેવાકીય દ્રષ્ટિકોણ વિકસિત કર્યો. ગ્રંથાલયના કાર્યોથી લઈને બધી જ પ્રવૃત્તિઓમાં વાચકને, ઉપભોક્તાના મુખ્ય માન્યો. ગ્રંથાલય સ્થળ હોય, ભવન હોય, ગ્રંથાલયની સામગ્રી વસાવવાની હોય, ગ્રંથાલયનું બજેટ હોય કે ગ્રંથાલયનું વિસ્તરણ કરવાનું હોય, ગ્રંથાલયનું ભવિષ્ય જોવાનું હોય આ બધામાં મુખ્ય કેન્દ્રિત બિંદુ તેનો ઉપભોક્તા છે તે વિચાર, ખ્યાલ તેમને ગ્રંથાલયના વિજ્ઞાનના આ મૂળભૂત સિદ્ધાંતો દ્વારા પ્રચલિત કર્યું. આ સિદ્ધાંતો દ્વારા તેમને ગ્રંથાલયની વાંચન સામગ્રી ઉપયોગ માટે જ છે, ગ્રંથાલયના વાચકને (ઉપભોક્તાને) તેની સામગ્રી મળવી જ જોઈએ, ઉપભોક્તાનો સમય ન બગડવો જોઈએ આ બધા ઉપભોક્તાલક્ષી વિચારો વ્યક્ત કરીને તેમને ઉપભોક્તાના ખૂબ સશક્ત બનાવ્યા. ઉપભોક્તાના સતત અવગત કરવો, ઉપભોક્તાના માહિતગાર કરો અને આ રીતે ઉપભોક્તાને સશક્ત કરો આ તેમના મુખ્ય વિચારો આ મૂળભૂત સૂત્રો દ્વારા વ્યક્ત થાય છે.

૧. પુસ્તકો ઉપયોગ માટે છે.
૨. દરેક વાચકને તેનું પુસ્તક મળવું જોઈએ.
૩. દરેક પુસ્તકને તેનો વાચક મળવો જોઈએ.
૪. વાચનો સમય બચાવો.
૫. ગ્રંથાલય એક ચિરવર્ધમાન સંસ્થા છે.

2. ડૉ. એસ. આર. રંગનાથનના પાંચ સૂત્રોમાંથી કયું સૂત્ર ઉપભોક્તા સશક્તિકરણ ઉપર મૂકે છે, સમજાવો.

બીજો સૂત્ર. દરેક વાચકને તેનું પુસ્તક મળવું જોઈએ. દરેક ઉપભોક્તાને તેની જો માહિતી, વાંચન સામગ્રી મળવી જ જોઈએ. દરેક ઉપભોક્તાને તેની જોઈતી માહિતી સામગ્રી મળવી જ જોઈએ. આ સૂત્ર ખાસ ઉપભોક્તાલક્ષી છે. ઉપભોક્તા માટે વિશેષ રાખવાનું કહે છે. ઉપભોક્તાને ખાસ સશક્ત કરનારું સૂત્ર છે. ગ્રંથાલય હંમેશા ઉપભોક્તાલક્ષી ઉપભોક્તા જરૂરિયાતો પુરી પડે તેવું, ઉપભોક્તા રુચિ અને ઉપભોક્તાના અભ્યાસક્રમને અના પુસ્તકોની પસંદગી કરવી જોઈએ. જો ગ્રંથાલયમાં પુસ્તક પસંદગીની પ્રક્રિયા આ રીતે રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય રીતે સ્થાપિત કરેલા ધોરણો પ્રમાણે ગ્રંથાલયના પુસ્તકો ઉત્તમ કક્ષાના લેખકો દ્વારા પ્રકાશિત થયેલા, સારા એવા પ્રકાશકો દ્વારા પ્રકાશિત થયેલા પુસ્તકો પસંદ કરવામાં આવે ગ્રંથાલયમાં વસાવવામાં આવે તો ગ્રંથાલયનું આ સૂત્ર દરેક વાચકને તેનું પુસ્તક એ સુચારુ રૂપે ચરિતાર્થ કરી

શકાય છે.

ઉપર સૂચવેલી બધી જ વ્યવસ્થા ઉપભોક્તાલક્ષી છે. ગ્રંથાલયનો સમય એવો રાખો કે જે ઉપભોક્તાના અનુકૂળ હોય, ગ્રંથાલયનું સ્થળ, ગ્રંથાલયનું રાયરચીલું આ બધું ઉપભોક્તાની જરૂરિયાતો, સગવડતાને ધ્યાનમાં રાખીને વસાવવું જોઈએ.

આ બધી જરૂરિયાતો પુરી થાય તે માટે શું કરવું જોઈએ તો રંગનાથન સૂચવે છે કે દરેક ઉપભોક્તાને તેની વચન સામગ્રી ત્યારે મળે જ્યારે એ પ્રકાની સામગ્રી ગ્રંથાલયમાં વસાવવામાં આવે, ખરીદવામાં આવે. આ મટે ગ્રંથાલયમ વિશેષ બજેટની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ તેવું રંગનાથન સૂચવે છે. અહિત સૌથી અગત્યનો ઉપભોક્તાલક્ષી ખ્યાલ રંગનાથન જણાવે છે કે ગ્રંથાલયોમાં હવે મુક્ત પ્રવેશ પદ્ધતિ હોવી જોઈએ, બંધ ગ્રંથાલયો ન હોવા જોઈએ. ઉપભોક્તા પોતે વચન સામગ્રી સુધી સીધા જ પરિચયમાં આવો જોઈએ.

અહીંયા એ પણ સમજવું જરૂરી છે કે કોઈ પણ ગ્રંથાલય બધી જ વાંચન સામગ્રી વસાવી ન શકે તો આવી સ્થિતિમાં દરેક વાચકને તેનું પુસ્તક મળવું જોઈએ, દરેક ઉપભોક્તાના તેની વાંચન સામગ્રી મળવી જ જોઈએ કઈ રીતે શક્ય બને. પરંતુ રંગનાથને તેમના સિદ્ધાંતોમાં આ બાબતેને પણ તેઓ સારી રીતે સમજ્યા છે.

ડૉ. એસ આર રંગનાથને દરેક વાચકને તેનું પુસ્તક મળવું જોઈએ, દરેક ઉપભોક્તાને તેની વાંચન સામગ્રી મેળવી જોઈએ તે માટે કેટલાક રસ્તાઓ સૂચવે છે. અને અહીંયા તેઓ આંતર ગ્રંથાલય આદાન-પ્રદાન, ગ્રંથાલય સહકાર, ગ્રંથાલય નેટવર્ક અને આજના આધુનિક સમયમાં ડૉ. એસ. આર રંગનાથને વિકસાવેલો તે જ ખ્યાલ એક મોટા સ્વરૂપે વિકસિત થયો છે જેને ગ્રંથાલય કન્સોશિયા કહે છે. આ રીતે પોતાના ગ્રંથાલયમાં ના હોય તેવી સામગ્રી આસપાસના બીજા ગ્રંથાલયોમાંથી લાવીને પણ પુરી પડાવી જોઈએ અને તે કેવી રીતે લાવવી તેની આખી રીત, પદ્ધતિ, વ્યવસ્થા તેમને આ સિદ્ધાંતમાં સૂચવી છે.

3. ઉપભોક્તા સશક્તિકરણ માર્ગમાં આવતા પડકારો વિષે તમારા વિચારો જણાવો

ડૉ. એસ આર રંગનાથનના આ સિદ્ધાંતો દ્વારા ગ્રંથાલય ઉપભોક્તા સશક્ત થયો છે, સશક્તિકરણ પૂરું પડ્યું છે. પરંતુ હવે રંગનાથને સૂચવેલા આ સિદ્ધાંતો પ્રમાણે ગ્રંથાલયો અને ગ્રંથાલય સેવાઓ પૂરી પાડવામાં ઘણા પડકારો પણ સામે આવી રહ્યા છે.

આ સૂત્રોથી આગળ જોઈએ તો રંગનાથને સૂચવેલ આ સિદ્ધાંતોના અસરકારક અમલ માટે કેટલાક પડકારો સામે છે. અપૂરતું ફંડ, ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાન શિક્ષણ, ગ્રંથાલય વિજ્ઞાનના રાષ્ટ્રીય ધોરણો ગ્રંથાલય વિજ્ઞાન માટે રાષ્ટ્રીય કક્ષા એ વકાલત કરી શકે તેવી અસરકાર સંસ્થાઓ, વ્યક્તિઓ કમિશન, સમિતિઓ અને

ડિજિટલ ડિવાઈડ આ મુખ્ય પડકારો છે. આજના સમય માં રંગનાથને સૂચવેલા સિદ્ધાંતોના અસરકારક અમલ માટે આ પડકારોનો સામનો કરવો રહ્યો અને તેનો અસરકાર માર્ગ શોધવો રહ્યો.

7.5 બહુવિકલ્પીય પ્રશ્નો

1. ગ્રંથાલયમાં ઉપભોક્તા શબ્દ કોના માટે વપરાયો છે?

(a) પુસ્તક	(b) વાચક
(c) કર્મચારી	(d) મેનેજમેન્ટ
2. ઉપભોક્તા સશક્તિકરણમાં મુખ્ય કોણ છે?

(a) ઉપભોક્તા (વાચક)	(b) કર્મચારી
(c) પુસ્તક	(d) ગ્રંથાલય ભવન
3. ઉપભોક્તા સશક્તિકરણને ઉજાગર કરતું મુખ્ય સૂત્ર કયું છે?

(a) પ્રથમ	(b) બીજું
(c) ત્રીજું	(d) ચોથું
4. ઉપભોક્તા શબ્દ બીજા કયા શબ્દ ને મળતો આવે છે. ?

(a) કર્મચારી	(b) નોકર
(c) ગ્રાહક	(d) એકેય નહિ
5. ઉપભોક્તાનો સમય બચાવવાં કયું સૂત્ર સૂચન કરે છે?

(a) પ્રથમ	(b) બીજું
(c) ત્રીજું	(d) ચોથું
6. ગ્રંથાલય કનસોર્સિયા, અહીંયા કનસોર્સિયા શબ્દ શું સૂચવે છે. ?

(a) વર્ગીકરણ	(b) સૂચિકરણ
(c) મેજમેન્ટ	(d) સહકાર
7. ઉપભોક્તાઓમાં વધારો થશે એ પ્રમાણે આયોજન કરવું જોઈએ એવું કયું સૂત્ર દર્શાવે છે. ?

(a) પ્રથમ	(b) બીજું,
(c) ત્રીજું	(d) ચોથું
8. ગ્રંથાલયમાં ઉપભોક્તા શબ્દ કોના માટે વપરાયો છે.
9. નીચેના પાંચ સૂત્રોમાંથી કયું સૂત્ર ઉપભોક્તા સશક્તિકરણ ઉપર ખાસ ભાર મૂકે છે.

10. દરેક વાચકને તેનું પુસ્તક મળવું જોઈએ. રંગનાથને પોતાના ત્યાં સામગ્રીના હોય તો શું કરવા સૂચવ્યું છે. ?
11. ગ્રંથાલય કનસોર્સિયા, અહીંયા કનસોર્સિયા શબ્દ શું સૂચવે છે.?
વર્ગીકરણ, સૂચિકરણ મેનેજમેન્ટ સહકાર
- 12 આધુનિક ગ્રંથાલયોમાં ગ્રંથાલયોના સભ્યો માટે વપરાતો શબ્દ
વાચક, ઉપભોક્તા, રીડર, સભ્ય

7.6 ચાવીરૂપ શબ્દો (Key words)

ઉપભોક્તા (User) :- ગ્રંથાલયમાં આજના સમયમાં વપરાતો બહુ જ જાણીતો શબ્દ છે. ગ્રંથાલય વાચકમાંથી હવે ગ્રંથાલય ઉપભોક્તા (યુઝર) શબ્દ તરીકે આ શબ્દ પ્રચલિત છે. ગ્રંથાલયમાં આવતો વ્યક્તિ એ ફક્ત વાચક જ નથી પરંતુ તે ગ્રંથાલયના સંસાધનો ઉપયોગ કરનારો એક મુખ્ય ઉપભોક્તા છે.

ઉપભોક્તા સશક્તિકરણ (User Empowerment) :- રંગનાથને ઉપભોક્તાને તેના વિવિધ અધિકારો કે માહિતી અધિકારો દ્વારા સશક્તિકરણ પૂરું પડ્યું છે. તેને ઉપભોક્તા સશક્તિકરણ કહે છે. આજનો વાચક, આજનો યુઝર્સ એ પોતાના વિશેષ અધિકારો સાથે ગ્રંથાલયમાં આવે છે અને ગ્રંથાલયો તેની માંગને પૂરી પાડવા માટે પૂરી કોશિશ કરે છે. આજના ગ્રંથાલયો યુઝર્સ કેન્દ્રિત ગ્રંથાલયો છે.

વર્ધનશીલ સંસ્થા (Growing Organism) :- જેમાં દિવસે ને દિવસે વધારો થતો હોય તેવી સંસ્થાને વર્ધનશીલ સંસ્થા કહે છે. અહીંયા ગ્રંથાલય એક એવી સંસ્થા છે કે ખાસ કરીને તેની વાંચન સામગ્રીમાં અને ઉપભોક્તાઓમાં દિવસે દિવસે વધારો થતો રહે છે એટલે તેને વર્ધનશીલ કહે છે.

પડકારો (Challenges):- કોઈપણ કામના વ્યવહારુ અને અસકારક અમલ માટે આવતી મુશ્કેલીઓ.

વકાલત (Advocasy) :- ગ્રંથાલયોના વિકાસ અને બીજા પ્રશ્નો માટે સરકાર સુધી વાત કરવી. ગ્રંથાલયોમાં બજેટ, સ્ટાફ અને બીજા ધારાધોરણોને લઈને ઘણા પ્રશ્નો છે. આ બધા પ્રશ્નો ઉકેલ માટે સરકાર અને બીજી સરકારી કચેરીઓ, મંત્રાલયો સુધી વાત પહોંચાડવી જરૂરી બને છે. આ

બધા માટે વિશેષ રૂપે વાત કરી શકે તેવા લોકો, સંસ્થાઓ માટે અહીંયા વકાલત શબ્દ પ્રયોગ થયો છે.

ગ્રંથાલય કન્સોર્શિયા (Library Consortia) :- જ્યારે ગ્રંથાલયની વાંચન સામગ્રી માટે ખાસ કરીને ડિજિટલ સામગ્રી માટે અને ગ્રંથાલયની બીજી બધી પ્રવૃત્તિઓ માટે એક જૂથમાં મળીને કામ કરે તેને ગ્રંથાલય કન્સોર્શિયા કહે છે. આ શબ્દ ગ્રંથાલય સહકાર, ગ્રંથાલય નેટવર્કિંગનો જ એક આધુનિક ખ્યાલ છે.

ડિજિટલ ડિવાઈડ (Digital Divide) :- આજના ડિજિટલ ગ્રંથાલયો અને ડિજિટલ ટેકનોલોજી ખૂબ વિકસતી થઈ છે પરંતુ આપણા દેશના દરેક નાગરિક સુધી આ સુવિધા પહોંચી નથી. આ જે ખાઈ (ગેપ) છે તેને ડિજિટલ ડિવાઈડ કહે છે.

7.7 સંદર્ભ અને વિશેષ વાંચન (Reference and Further Reading)

1. રંગનાથન, એસ.આર. (1931). ગ્રંથાલય વિજ્ઞાનના પાંચ સિદ્ધાંતો, મદ્રાસ ગ્રંથાલય સંગઠન, મદ્રાસ.
2. રાષ્ટ્રીય મુક્ત શાળા સંસ્થાન (2005). ગ્રંથાલય વિજ્ઞાનના પાંચ સિદ્ધાંતો વિષય સામગ્રી, નવી દિલ્હી.
3. ઈ જ્ઞાન કોષ, રાષ્ટ્રીય મુક્ત વિશ્વવિદ્યાલય (2010). ગ્રંથાલય વિજ્ઞાનના પાંચ સિદ્ધાંતો, નવી દિલ્હી.
4. દાસ ગુપ્તા, અર્જુન (2007), ગ્રંથાલય કર્મચારીઓની અને રંગનાથનના પાંચ સિદ્ધાંતો, ઈયાસલિક બુલેટિન, 5.7.4, 195-204,2007.
5. Opara, Umunna Nnaemeka and Opara, Umunna Nnaemeka, “Empowering Library Users Through the Five Laws of Library Science.” (2017). *Library Philosophy and Practice (e-journal)*. 1499.
6. Garfield, E. (1984). A tribute to S.R. Ranganathan, the father of Indian Library Science. Part 1: Life and words. *Current Contents*, 6, February 6, 5-12.
7. “The Effect of Economics and Electronic Resources on the Traditional Law Library Print Collection,” Amanda M. Runyon, *Law Library journal*, 101 Law Libr. J. 177 (2009).
8. Noruzi, A. (2004). Application of Ranganathan’s laws to the Web. *Webology*, 1(2) December, 2004.

9. Rubin, R.E. (2004). Foundations of library and information science (2nd ed.). New York: Neal Schuman Publishers.
10. Connaway, Lynn Silipigni, and Ixchel M. Faniel. 2014. Reordering Ranganathan: Shifting User Behaviors, Shifting Priorities. Dublin, OH: OCLC Research.
11. Barner, Keren. "The Library is a Growing Organism: Ranganathan's Fifth Law of Library Science and the Academic Library in the Digital Era." Library Philosophy and Practice (September 2011), <http://unllib.unl.edu/LPP/barner.htm>.
12. Bhatt, R. K. "Relevance of Ranganathan's Laws of Library Science in Library Marketing." Library Philosophy and Practice (July 2011), <http://unllib.unl.edu/LPP/bhatt.htm>.
13. Carr, Patrick L. "Reimagining the Library as a Technology: An Analysis of Ranganathan's Five Laws of Library Science within the Social Construction of Technology Framework." Library Quarterly 84, no. 2 (2014): 152-64.
14. Cloonan, Michele V., and John G. Dove. "Ranganathan Online: Do Digital Libraries Violate the Third Law?" Library Journal 130, no. 6 (2005): 58-60.
15. Gorman, Michael. "Five New Laws of Librarianship." American Libraries 26, no. 8 (1995): 784-85.
16. John, Joanne. "Day or Night, UK Public Libraries Have Answers." Enquire (January 25, 2011). <http://enquire-uk.oclc.org/content/view/113/55/>.
17. OCLC Research. "User Behavior Studies & Synthesis." OCLC. <http://oclc.org/research/activities/ubs.html>.
18. Walter, Scott. "Ranganathan Redux: The 'Five Laws' and the Future of College & Research Libraries." College & Research Libraries 73, no. 3 (2012): 213-15.
19. Dasgupta, A. 2008. "Ranganathan's Five Laws and their impact in digital era." *Changing Library Scenario in Digital Era*. Edited by Narendra Lahkar. Guwahati: Assam College Librarian's Association, pp.190-194.
20. Graves, F. 11. 1958. "The Five Laws of Library Science." *Special Libraries*, 49: 271.
21. Leiter, R.A. 2003. "Reflections on Ranganathan's five laws of library science." *LawlJbrary Journal*, 95(3): 411-418.

22. Sayers, W.C.B. 1957. "Preface." *Ranganathan SR, "Prolegomena to Library Classification*. 2nd ed. Bombay: Asia Publishing House, p.19.
23. Viswanathan, C. G. 1986. "Ranganathan's five laws of library science and their relevance in the modern context." *Lucknow Librarian*, 18(1). Mar.
24. Babu, B. Ramesh (2011). Relevance of Five Laws of Library Science in the Contemporary Library World. *Journal of the Korean Society for Library and Information Science*, Vol. 45 (4), pp.253-269
25. Atherton, Pauline A. 1973. *Putting knowledge to work: An American view of Ranganathan's Five Laws of Library Science.*, New Delhi: Vikas

* * *